

İBN HALDUN MUKADDİME'Sİ METNİNİN YAYGINLIK KAZANMASI ÜZERİNE NOTLAR

Ümit HASSAN

SUNUŞ

XIII. yüzyılda Roger Bacon'un metodolojiye katkısı nasıl «Roger Bacon müslüman oldu» feryatlarıyla karşılanmış ve Oxford sokaklarında «gebersin sihirbaz» hükmüne varılmışsa,¹ II. Abdülhamit de, «serbest görüşlerinden ötürü» İbn Haldun **Mukaddime**'sinin —yazılışından beşyüz yılı aşkın bir zaman sonra— okunmasını ve satılmasını yasaklamıştır.² Oysa, İbn Haldun'un bilimsel düşüncenin temellerini atmış olması bir yana, Osmanlı gelenek-göreneklerinde en çok övündüğümüz Tarihçiliğimiz, Veysi Efendi, Taşköprüzâde (1495-1561), Hacı Halife (1609-1657) ve Naîmâ (1655-1716)'lar hep İbn Haldun çıkışlıydı. Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi tarafından Sadrâzam Koca Mehmet Paşa'ya gönderilerek yazarı Hacı Halife'nin ikinci halifelige terfi edilmesini sağlayan **Takvimü't-Tevârih**'de³ Hacı Halife, onun takipçisi Naîmâ, **Tarih-i Naîmâ**'da,⁴ ustaları İbn Haldun'un **Mukaddime**'de başardığına, toplumların temel yapısını kavrama ve kavratmaya ulaşamamış da olsalar, yine de tarih-siyaset sürecini önemli ipuçları verecek ölçüde izlemişlerdi.

- (1) A. Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, 2. baskı, Remzi Kitabevi, İst. 1969, s. 141 not 1.
- (2) A. Adnan Adıvar, «İbn Haldûn», **İslâm Ansiklopedisi**.
- (3) Hacı Halife Kâtip Çelebi, **Takvimü't-Tevârih**; bkz.: Orhan Şaik Gökay (hazırlayan), **Kâtip Çelebi'den Seçmeler**, M.E.B. yay., İst. 1968, ss. 15, 114-118.
- (4) Naîmâ Mustafa, **Tarih-i Naîmâ**; bkz.: **Naîmâ Tarihi**, Zuhuri Danışman (dilini yenileyerek yayınlayan), İst. 1967, «Fasl-ı Evvel» ve «Fasl-ı Sâni», ss. 39-51, 51-61.

İbn Haldun mirasını çağdaş bir aşamada değerlendirmek için **Mukaddime** üzerine Türkiye'de yapılacak yeni incelemelere «teknik» nitelikte bir ön-giriş çabası, **Mukaddime** metninin yaygınlaşmasını sergilemek, yararlı sayılabilir.

I. EL-TARİF VE KİTAB EL-İBER KARŞISINDAKİ DURUM:

İbn Haldun⁵ (Doğumu: Tunus 832 Hicrî/1332 Milâdî - Ölümü: Kahire 808 H./1406 M.) «Evrensel Tarih»i **Kitab el-İber** (...)’i 1375’de kaleme almağa başlamıştır. **Mukaddime**, **Kitab el-İber**’in mukaddimesidir.

Gerek **Mukaddime**’yi ilk kaleme alışına kadar geçen dönemde, gerekse sosyal-siyasal doktrinini kurduğu bu temel eserini sürekli olarak düzelttiği ve eklemelerle yer yer yeniden düzenlediği sonraki dönemde; İslâm ile Hıristiyan dünyası, Mağrip ile Maşrik, iktidar ile hapislik, siyaset ile başkadılık, bilim ile serüven İH’un kişiliğinde çeşitli mekân-zamanlarda içiçe geçmiştir ve ender rastlanır bir süreci oluşturur. Bir cümle ile, «Hiç bir müellifin, hiç bir mütefekkirin hayatı ile fikirleri arasında İbni Haldun kadar sıkı bir rabıta yoktur denilebilir. O, tefekkürle aksiyonu büyük nisbette birleştirmiştir.»⁶

İH, çağının çeşitli özelliklerini de yansıttığı ayrıntılı bir otobiyografi yazmış ve bunu **Kitab el-İber**’e eklemiştir. İH’un hayatını anlatışı, ortaçağ İslâm edebiyatının en ayrıntılı otobiyografisini meydana getirmekte, hattâ İslâm dışında da değişik çağ ve uygarlıklarda yazılmış bulunan otobiyografiler arasında, hem yazılışındaki dikkat ve özen hem de olayların anlatılışındaki ayrıntıların zenginliği açısından kendisine örnek bir yer açmaktadır.⁷ Bu bakımdan, otobiyografisi, İH’un **Mukaddime**’deki metodunda önemli yeri olan somut gözlemlerin nasıl kaynaklandığını açıklayıcı nitelik taşımaktadır. «Otobiyografi», ilk kez **Kitab el-İber**’in Bulak baskı-

(5) Bundan böyle «İH» kısaltmasıyla anılacaktır.

(6) H. Z. Ülken, **İçtimai Doktrinler Tarihi**, İstanbul Üniversitesi yay., 1941, s. 36.

(7) Bkz.: Franz Rosenthal (trans.), **The Muqaddimah: An Introduction to History**, 3 vols., Routledge—Kegan Paul, London 1967 (First ed. 1958): vol. I, «Translator’s Introduction: Ibn Khaldûn’s Life», s. xxix (F. Rosenthal’in adı geçen **Mukaddime** çevirisi bundan böyle «M(ukaddime), (R(osenthal çevirisi...))» yerine «MR» kısaltmasıyla anılacaktır.)

sında yayınlanmıştır.⁸ «Otobiyografi», **Mukaddime** üzerine yapılan çalışmalara paralel olarak daha sonraları gözden geçirilmiş ve tamamlanmıştır. Tatminkâr kabul edilmeyen eski metin **Mukaddime**'nin 1904'de Kahire'de yapılan bir baskısında yeniden yayınlanmıştır⁹. Ancak bu metin de 1394 yılına kadar olan olayları kapsamaktaydı. Devamı ise daha sonra bulunmuş ve «Otobiyografi» tamamlanarak yayınlanmıştır.¹⁰ Eser, bu son haliyle 1405 yılı ortalarına kadar gelmekte, düşünür'ün ölümünden bir yıldan daha kısa bir süre öncesine kadar olan olaylar izlenebilmektedir. İH'un eksik bıraktığı bazı otobiyografik notlar arkadaşı İbn el-Kâtip'in «Gırnata Tarihi», **el-İhâta fi ahbâr Gırnata**'dan öğrenilmektedir.¹¹ Slane'in **Mukaddime** çevirisine eklediği «Giriş», **el-Tarif** («Otobiyografi）」'den çevrilerek düzenlenmiştir. M. E. Enan'ın da arapçadan çeviriyle hazırlanmış bir eseri vardır.¹² Biyografik nitelikteki incelemeler de zamanla çoğalmış¹³ ve Türkiye'de de Z. F. Fındıkoğlu bu konuda bir çalışma yapmıştır.¹⁴ Ancak, **el-Tarif** dışındaki kaynaklara da dayanan geniş kapsamlı ve özenli çalışmalar için 1950'leri beklemek gerekmiştir. İH'un Mısır'a göçüşüne kadar olan hayatının ilk dönemi üzerine yazılmış **in extenso** bir eser mevcut değildir. Fakat düşünür'ün hayatının Mısır'da geçen bölümü üzerine Walter J. Fischel'in sabırlı çalışmasının ürünü olan iki modern biyografi¹⁵

(8) **Kitab al-Ibar wa-dîwan al-mubtada'**, Bulak, 1867/68 (H. 1284), ss. 379-463.

(9) Bkz.: **MR**, I, s. xxix.

(10) Muhammed Tawit at-Tanji (ed.), **at-Tarif bi-Ibn Khaldûn wa-rihatuhû gharban wa-sharqan**, Kahire 1951.

(11) Bkz.: **MR**, I, ss. xxx-xxxı.

(12) **Ibn Khaldûn, His Life and Work**, Lahore 1951.

(13) Bir başlangıç olarak, örneğin: S. Zmerli, «La vie et les oeuvres d'Ibn Khaldoun», **Revue Tunisienne**, 1911, XVIII, ss. 532-536.

(14) **İş Mecmuası**, 1937, Sayı 14, ss. 27-32; Sayı 15-16, ss. 80-86; Sayı 17, ss. 21-29. Bu çalışmada, «Kendisinin /İbni Haldun'un/ verdiği ipuçları sayesinde başka kaynaklardan bulduğumuz malûmat bu otobiyografiyi tamamlayacaktır» (Sayı 4, s. 27) denmekteyse de, «başka kaynaklar»ın neler olduğu etüd boyunca açıklanmış değildir.

(15) **Ibn Khaldûn in Egypt: His Public Functions and His Historical Research (1382-1406)**. University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1967.

Ibn Khaldûn and Tamerlane: Their Historic Meeting in Damascus, 1401 A.D. (803 A.H.), A Study based on Ibn Khaldûn's «Autobiography» Berkeley-Los Angeles 1952.

Fischel'in bu iki eserinin hazırlık çalışmalarının bir bölümünü de kapsayan biyografik nitelikteki diğer çalışmaları şöylece kaydedilebilir:

«Ibn Khaldûn's Activities in Mamluk Egypt (1382-1406)», **Semitic and Oriental Studies**, Berkeley-Los Angeles 1951, ss. 102-124.

kaynakları, açıklayıcı notları ve değerlendirmeleriyle yetkin çalışmalardandır.

İH'un evrensel tarihi **Kitab el-İber ve Divan el-Mübtedaf ve'l Haber fi eyyami'l Arabi ve'l-Acemi ve'l Berber ve men âsarahüm min Zevi'l Sultan'l Ekber**'in orijinal «Mukaddime»si kısa bir bölümdür.¹⁶ Bu orijinal «Mukaddime» İslâmî tarih eserlerinde gelenekleşmiş olan bir «Tarih'e övgü» (: methiye) öndeyişi yerine geçer¹⁷ ve yedi «Kitap» tan oluşan **Kitab el-İber**'in tamamına «Giriş» olarak yazılmıştır.¹⁸ Bu kısa bölüm ile **Kitab el-İber**'in -başlıbaşına çok hacimli bir eser olan, çoğu baskı ve çevirilerde üç cilt olarak tertiplenen- **Birinci Kitap'ı (Kitab-ı Evvel)** daha İH hayattayken düşünür'ün teorik görüşlerini yansıttığı bağımsız bir eser niteliğinde kabul edilmiş ve ondan sonra da, birlikte irdelenerek, **Mukaddime-i İbni Haldun** yada kısaca **Mukaddime** diye anılmıştır. **Mukaddime** denildiğinde, böylece, kısa bir bölüm olan ve Tarih hakkında bir öndeyişi oluşturan orijinal «Mukaddime» ile onu izleyen ve **Kitab el-İber**'in asıl bağımsız sayılması gereken **Birinci Kitap'ı (Kitab-ı Evvel)** birlikte ele alınmış olmaktadır. İH'un kendisi de **Mukaddime**'nin sonraki düzenlemelerinden birinde eserinin belirtilen yöndeki biçimlenişini benimsemekte ve **Mukaddime** adını kullanmaktadır.²⁰

«The Biography of Ibn Khaldûn», Yearbook, **The American Philosophical Society**, 1953, ss. 240-241.

«Ibn Khaldûn's 'Autobiography' in the Light of External Arabic Sources», **Studi Orientalistici in onore di G. Levi Della Vida**, Roma 1956, ss. 287-308.

- (16) Sözü geçen bölüm: Zakir Kadiri Ugan (Çev.), **Mukaddime**, 3 cilt, Millî Eğitim Bakanlığı yay., 2. baskı 1968-70, (1. baskı 1954-57), ss. 18-81'de yer almaktadır. (**Mukaddime**'nin bu çevirisi bundan böyle «M(ukaddime), U(gan çevirisi...)» yerine «**MU**» kısaltmasıyla anılacaktır.) Aynı bölüm **MR**'de ss. 15-68'de bulunmaktadır.
- (17) Söz konusu bölüme İH tarafından klasik «mukaddime»leri çok aşan bir kapsam ve işlev kazandırılmış olduğunu kaydetmek gerekir. Düşünür, bu bölümde, illetçilik-sebepçilik (**causalité**) kavrayışını belirtmekte ve gerçekçiliğe dayanan kaynak eleştirisini sergilemektedir.
- (18) Bu konudaki değerlendirmelerde yanılırlara rastlanabilmektedir. Örneğin, Z. F. Fındıkoğlu, «İbn Haldun'un Eseri» adlı etüdünde (**İş Mecmuası**, Sayı 18, s. 92) «**Mukaddime**'nin Mukaddimesi»nden bahsetmektedir. Oysa, ortada bir «**Mukaddime**'nin Mukaddimesi» yoktur. Sözü edilen bölüm, Evrensel Tarih'in bütünüünün «Giriş» idir.
- (19) Bkz.: **MR**, I, s. lxxviii.
M. Mahdi, **Ibn Khaldûn's Philosophy of History**, London 1957, s. 146 not 1.
- (20) **MR**, II, s. 124.

II. MUKADDİME METNİNİN YAYGINLAŞMASI:

İH **Mukaddime**'yi Cezayir'deki Beni Tacin ilinde İbnî Selâme Kalesi'nde kaleme aldığı²¹ kırk beş yaşındaydı; ölünceye kadar da eserini tamamlamak, yeniden düzenlemek ve düzeltmekten geri kalmamıştır. Dolayısıyla, **Mukaddime**'nin farklı yazmaları bulunmaktadır. İH hayattayken yazılmış olduğu kabul edilen dört adet yazma Türkiye'dedir. İki yazma da düşünür'ün ölümünden hemen sonra yazılmış izlenimini vermektedir.^{21a}

Osmanlı fikir hayatında Hacı Halife, Naîmâ ve diğer tarihçi ve düşünürlerin **Mukaddime**'nin yazmalarından yararlanmalarından sonra, eserin ilk beş bölümü 1730'da -3. Ahmet zamanında- Pîrîzâde Ahmet Sahib (1679-1749) tarafından türkçeye çevrilmiştir. Pîrîzâde'den kalan bölümü ise Ahmet Cevdet Efendi (sonra «Paşa») (1822-1895) çevirmiştir²². Böylelikle, İH'un fikirlerinin öncelikle Osmanlı kültür birikiminde takipçiler bulmuş olması, Pîrîzâde çevirisiyle vurgulanmaktadır. Pîrîzâde'nin metni Kahire'de (1275 H. - 1859 M.) basılmıştır.²³

(21) İH, **Mukaddime**'yi 779 yılı (Hicrî) ortasında (1377 Milâdî, Kasım ayı) bitirdiğini belirtmektedir. Bkz.: MR, II, s. 481.

(21a) MR, I, s. lxxxii.

Türkiye'de; Süleymaniye, Nuruosmaniye, Topkapı Sarayı, Atıf Efendi, Ragıp Paşa, Murat Molla, Millet, İstanbul Üniversitesi, Orhan Bey Camii Kütüphanelerinde **Mukaddime** yazmaları bulunmaktadır.

(22) Pirizâde-Ahmet Cevdet çevirisi hakkında bkz.:

Albert Hourani, **Arabic Thought in the Liberal Age: 1789-1939**, Oxford University Press, London 1962, s. 41 vd.

Nathaniel Schmidt, **Ibn Khaldun: Historian, Sociologist and Philosopher**, Ams Press, New York 1967 (First ed. 1930), ss. 1, 57.

Z. F. Fındıkoğlu, «Türkiye'de İbni Haldunizm», **Fuad Köprülü Armağanı**, A.Ü.D.T.C.F. yay. 1953, ss. 159, 161.

H. Z. Ülken, «Philosophical Influence in the Post-Kantian Period», **A History of Muslim Philosophy**, (ed. M. M. Sharif), Wiesbaden 1966, s. 1388.

MR, I, ss. cvii-cviii.

(23) F. Rosenthal, (MR, I, cvii) bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «**Mukaddime**'nin tamamının ilk çevirisi türkçeye yapılmıştır. 1730 yılında Pîrîzâde Efendi... **Mukaddime**'nin başlangıcından beşinci bölümünün sonuna kadar çevirmiştir. Bu türkçe metin Kahire'de 1275 (1859)'da basılmıştır; litograf olarak basılan eser 617 büyük sayfadan oluşmakta ve çeviri 522. sayfada sona ermektedir...»

Rosenthal devamla (s. cvii not 153), «F. Babinber, **Die Geschichtschreiber Osmanen**, ss. 282 vd.'da 626 sayfadan oluşan bir baskıdan (Bulak, 1274) bahsetmektedir. Bunun hakkında başkaca bilgi sahibi değilim.» demektedir. Rosenthal'in eline geçmediği anlaşılan sözko-

Silvestre de Sacy²⁴ ile başlayan **Kitab el-İber ve Mukaddime'** nin «Batiya açılışı» ise F. E. Schulz'un²⁵ övgü dolu sunuşuyla bir adım daha kaydetmiş ve çeşitli tanıtma-araştırmalar İH'un evrenselleşmesinin habercisi olmuştur.²⁶

Ahmet Cevdet (Paşa) **Mukaddime'** nin Pîrîzâde çevirisini tamamlamış, eser çevirmenin şerhiyle birlikte İstanbul'da (1277 H. -

nusu baskıyı şöylece saptamış bulunuyoruz: **İbni Haldun, Mukaddime, Mütercim: Pirîzâde Mehmet Sahib Efendi, Bulak Matbaa-i Âmire, 1274, 9 + 4 + 626 sayfa.** (Bir nüsha için bkz.: Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi: t 901/Ib 54 m/1857/Folio). Böylece, Babinger'in düştüğü kayıdın doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, Rosenthal (aynı yerde), «M. Mostafa Ziada, **Mukaddime'** nin [Mısır'da; Kavalalı] Mehmet Ali Paşa için yapılan bir türkçe çevirisinden bahsetmektedir (?). Bkz.: Middle Eastern Affairs, IV (1953), s. 267.» demektedir. Rosenthal'in üzerinde durmadığı bu konuda; Hourani, **Arabic Thought...**, s. 52 vd.'da bilgi vardır. Ayrıca bkz.: Schmidt, **Ibn Khaldûn...**, s. 57.

- (24) Silvestre de Sacy, «Extraits des Prolégomènes d'Ebn-Khaldoun», **Relation de l'Egypte, par Abd-Allatif, médecin arabe de Bagdad (...)**, Paris 1810, ss. 509-524 [çeviri]; ss. 558-564 [arapça metin]'den başlayarak «Ibn Khaldoun», **Biographie Universelle ancienne et moderne (...)**, ed. Michaud, 2. ed. Paris, 1843-44, XX, ss. 268-271'e varıncaya kadar çalışmalarında zaman zaman İH üzerinde durmuştur.
- (25) F. E. Schulz, «Sur le grand ouvrage historique d'Ibn Khaldoun (...)». **Journal asiatique** (Paris), 1 sér. VII (1825), ss. 213-226, 279-300. «Extraits du grand ouvrage historique d'Ibn Khaldoun», **Journal asiatique**, 2. sér., II (1828), ss. 117-142.
- (26) Örneğin: Michale Angelo Lanci, **Dissertazione storico-critica su gli Omireni e loro forme di scrivere trovata ne' codici Vaticano, Apresso é un Articolo di Eben Calidune intorno arabesca Paleografica**, Roma 1820.

J.H.S.V. Garcin de Tassy, «Supplément à la Notice de M. de Hammer, sur l'Intoduction à la connaissance de l'Histoire, célèbre ouvrage arabe d'Ibn Khaledoun» **Journal asiatique**, 1 sér., IV (1824), ss. 158-161.

E. Coquebert de Montbret Fils, «Extraits des Prolégomènes historiques d'Ibn-Khaldoun», **Journal asiatique**, 1 sér. V (1824), ss. 148-156; VI (1825), ss. 106-113; X (1827), ss. 3-19.

G. di Asti Arri, **Ebn Khaldoun da Tunisi (...)**, Paris 1840.

J. J. L. Bergès, «Lettre sur un ouvrage inédit attribué à l'historien arabe Inb Khaldoun», **Journal asiatique**, 3 sér., XII (1841), ss. 483-491.

M. J. A. Noel des Verges (ed.), **Histoire de l'Afrique (...)**, Texte Arabe d'Ebn Khaldoun, accompagné d'une traduction française et de notes, Paris 1841.

C. J. Tornberg, «Ibn Khalduni (...)», **Nova Acta regiae societatis scintiarum Upsaliensis**, XII (1844), s. 1-154.

1860/61 M. de) basılmıştır.²⁷ Abdüllâtif Subhi Paşa'nın (1818-1886) **Kitab el-İber**'den yaptığı çeviri ve eser üzerindeki çalışması²⁸ öncü girişimler arasında yer alır.

Pîrîzâde - Ahmet Cevdet çevirisinin yayınlandığı yıl (1858) **Mukaddime**'nin arapça tam metni de Paris'te Quatremere tarafından yayınlanmıştır.²⁹ Birkaç yıl sonra da De Slane **Mukaddime**'yi Fransızca'ya çevirmiş, **Kitab el-İber**'in son kitabında yer alan «el-Tarif» den oluşan bir önsözü de çevirisine eklemiştir.³⁰ De Slane daha önce **Kitab el-İber**'in altıncı ve yedinci kitaplarının arapça orijinal metnini ve bu bölümlerden Fransızca'ya çevirisini yayınlamış bulunuyordu.³¹ **Kitab el-İber**'in tamamı ise 1867-1868'de Bulak/Kahire'de yayınlandı.³² Bu yayının birinci cildini **Mukaddime**'nin daha önce aynı yerde (1857'de) yayınlanmış olan metni meydana getiriyordu.

-
- (27) Pîrîzâde'nin tamamlayamamış olduğu altıncı bölümün Ahmet Cevdet Efendi tarafından çevrilerek tamamlanmış olduğunu ve eserin serhlerle birlikte 1277 (1860/61)'de İstanbul'da basıldığını kaydeden F. Rosenthal (**MR**, I, ss. cvii-cviii), devamla (s. cviii, not 154) «Babinger'den anlaşıldığına göre bunun, 1275 (1858/59)'de basımına başlanmış olan eserin tamamının üçüncü cildi olması gerekmektedir. Ben yalnızca altıncı bölümü kapsayan üçüncü cildi biliyorum.» demektedir. Rosenthal'in göremediği baskı şudur: **İbni Haldun, Mukaddime, Mütercim: Mehmet Sahip [Pîrîzâde], [İstanbul], Takvimhâne-i Âmirre 1275-1277. 3 cilt. (3 cilt: Eser-i hâme-i Ahmet Cevdet.)** (Bir nüsha için bkz.: Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi: t 901/Ib 54 m/1858.) Babinger'in kaynak hakkında doğru bilgi verdiği anlaşılmaktadır.
- (28) **Miftah ül-İber.** «Subhi Beyefendi hazretlerinin tercümesine vaz'ı hâme-i himmet eylediği İbni Haldun'un tarih-i meşhurundan kitab-ı sâninin cild-i evvelinin tercüme-i belîgesi tab' ve temsil kılınmıştır.» İstanbul Takvimhâne-i Âmirre, 1276 (1859/60). 209 sayfa.
- (29) **Prolégomènes d'Ibn-Khaldoun.** Texte arabe par E[tienne Marc] Quatremere. **Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Impériale** (Academie des Incriptions et Belles-Lettres), XVI-XVIII, Paris 1858.
- (30) **Les Prolégomenès historiques d'Ibn Khaldoun.** Traduits en Français et commentés par M. [William Mac Guckin] de Slane. **Notices et Extraits...** XIX-XXI, Paris 1862-1868. (**Les Prolégomènes d'Ibn Khaldoun.** Paris 1934-38. Préface de G[aston] Bouthoul.)
- (31) Ibn Khaldoun, **Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale.** Texte arabe par M. de Slane, Alger 1847-51. Müsteşrik R. P. A. Dozv. İH ve De Slane üzerinde durmuştur: **Journal asiatique.** 6 sér., XIV (1869), ss. 133-218.
- (32) Bkz.: M. Mahdi, **Ibn Khaldûn's...**, s. 298.

De Slane'ın 1844'de «Otobiyografi»yi çevirisinden başlayarak İH'un çeşitli dillerde yayınlanmış metinleri; Flügel ve Kremer'in düşünürü tanıtmaları, Robert Flint'in bu tanıtmayı daha da etkili kılması, Carl Brockelmann gibi İslâm edebiyatı tarihçilerinin, T. J. de Boer gibi İslâm - felsefe tarihçilerinin İH'u konu alışları «Batı»daki eğilimi oluşturmaktaydı. Böylelikle, **Mukaddime**'yi tarihsel, sosyolojik, siyasal, teolojik vd. yönleriyle inceleyecek araştırmacıların sayısı çoğalıyor ve bir yandan da incelemelerde karşılaşılabilecek filolojik güçlükler belli ölçülerde giderilmiş oluyordu.

Arap ülkelerinde ders kitabı olarak izlenmek üzere çeşitli **Mukaddime** baskıları gerçekleştirilirken Batı dillerine yapılan yeni çeviriler yalnızca belirli alıntı yada bölümleri kapsamaktaydı³³. Sistematik seçmelerin yapılması için hayli beklemek gerekti. H. Pérès'in Fransızcaya çevirdiği seçmelerinden³⁴ sonra C. Issawi İngilizceye sistematik seçmeler derledi.³⁵ Bunu A. Schimmel'in Almanca'ya kazandırdığı geniş bir derleme izledi.³⁶ Fransızcaya yapılan yeni kısmî çeviri ve derlemeler³⁷ de **Mukaddime** üzerine olan ilgiyi yeniden tahrik etmiş oldu.

İslâm ülkelerinde **Mukaddime**'nin özgün nüshalarından, geleneksel fikir hayatı dışında, özellikle Arap toplumlarının uluslaşma süreci doğrultusunda yararlanmaya başlanması da metnin Batı'da

(33) Örneğin: D. B. Macdonald, **Ibn Khaldûn: A Selection from the Prolegomena of Ibn Khaldûn**, Semitic Study Series, IV, Leiden 1905. R. A. Nicholson, **Translations of Eastern Poetry and Prose**, Cambridge 1922.

Bir Arap yazarın eserin Batı dillerindeki yaygınlaşmasına katkısı için bkz.: Fuâd İfrâm al-Bustânî, «Ibn Khaldûn: Extracts from the Prolegomena», ar-Rawâ'î (Beyrut), 1927, no. 13.

(34) Henri Pérès, **Ibn Khaldoun (1332-1406): Extraits chaisis de la «Muqaddima» et du «Kitâb al-Ibar»**, Alger 1947.

(33) Örneğin: D. B. Macdonald, **Ibn Khaldûn: A Selection from the Prolegomena of Ibn Khaldoun of Tunis (1332-1406)**, The Wisdom of the East Series, London 1950.

(36) Annemarie Schimmel, **Ibn Chaldun: Ausgewahlte aus der muqaddima. Aus dem arabischen**. Tübingen 1951.

(37) G. Surdon - L. Bercher, **Recueil de textes de sociologie et de droit public musulman contenus dans les «Prolégomènes» d'Ibn Khaldoun**, Bibliotheque de l'Institut d'Etudes Supérieures Islamiques d'Alger, Alger 1951.

G. H. Bousquet, **Les textes économiques et sociaux de la Mouqaddima (1375-1379)**, Paris 1961.

G. Labica - J. E. Bencheikh, **Le rationalisme d'Ibn Khaldoun, Extraits de la Muqaddimah**, Paris 1965.

yaygınlık kazanmasıyla paralellik gösterir.³⁸ Nitekim, genellikle Doğu, özellikle arap toplumlarının **Mukaddime**'ye daha çok eğilmesi ve eserdeki düşünce sistemini ve verileri bir kaynak olarak benimseyerek sosyo-ekonomik ve kültürel gelişme için bu temel kaynaktan çağdaş boyutlar çerçevesinde siyasa hedefleri çıkarması konusu çeşitli kültür merkezlerinde gündeme girdi.³⁹

İH üzerindeki ilgi çeşitli kollardan gelişmekteydi. Öncelikle, İH ve **Mukaddime** üzerine yapılan incelemeler arapça dışında da yoğunlaşıyor, özellikle ingilizce, fransızca, almanca, ispanyolca, italyanca, rusça ve türkçe ile zenginleşiyordu⁴⁰. Bu incelemelerin büyük çoğunluğu konusu itibariyle spesifik çalışmalar oldu. Bu incelemeler çoğu hâlde **Mukaddime**'den alıntılar içeriyor, fakat bu tür çalışmalar arttıkça, hâliyle, temel kaynakla, **Mukaddime** ile doğrudan başbaşa kalmak, çeşitli fikir merkezlerinde konuyla ilgilenenlerin talepleri şeklinde kendini gösteriyordu. Böylece, **Mukaddime** metninin tamamının yaygınlık kazanması gerçekleşmeye başladı. Eserin, türkçe, fransızca, urdu, farsça, portekizce, hintçe, ibranice, ingilizce tam metin çevirileri mevcuttur.⁴¹

(38) Bkz.: Hourani, **Arabic Thought...**, özellikle s. 324 vd.

(39) Bkz.: Charles C. Adams, **Islam and Modernism in Egypt**, London 1933. G. E. von Grunebaum, **Medieval Islam, a Study in Cultural Orientation**, 3rd. ed., Chicago 1956.

G. E. von Grunebaum, **Modern Islam: Search for Cultural Identity**, Berkeley-Los Angeles 1962.

Roger Garaudy, **Sosyalizm ve İslâmiyet**, çev. D. Avcıoğlu - E. Tüfekçi, İst. 1965.

Yves Lacoste, **Ibn Khaldoun, Naissance de l'histoire, passé du tiers-monde**, Paris, F. Maspero, 1966.

Ömer Uzegan, «İbni Haldun», **Yön** dergisi, 12.3.1965.

Georges Labica, **Politique et religion chez Ibn Khaldûn, Essai sur l'Idéologie musulmane**, Alger, S.N.E.D., 1968.

W. Montgomery Watt, **Islam and the Integration of Society**, London 1961 (4. impression 1970).

F. Rosenthal, **The Muslim Concept of Freedom**, Leiden 1960.

V. I. Belyaev ve S. M. Batsieva'nın Sovyetler Birliği'ndeki çalışmaları için bkz.: W. J. Fischel, **Ibn Khaldûn in Egypt...**, ss. 175-176.

(40) Bu konunun sergilenmesi, **Mukaddime**'yi inceleyen eserler üzerindeki bibliyografik çalışmaları genişletecek yeni ve kapsamlı çalışmaları gerektirir. Şimdiki hâlde işaret etmekle yetinmek durumundayız.

41) Bkz. W. J. Fischel, **Ibn Khaldûn in Egypt...**, ss. 9-10. Bu kaynakta yer almayan son yayın şudur:

Ibn Khaldûn: **Discours sur l'histoire universelle (al-Muqaddima)**. Traduction nouvelle, préface et notes par Vincent Monteil, en 3 tomes. Beyrouth. Clommission internationale pour la traduction des chefs-d'oeuvre (Unesco), 1967-1968.

III. ROSENTHAL VE UGAN ÇEVİRİLERİ

Mukaddime üzerine yapılacak bir çalışmada eserin arapça bir metninden yararlanılabilmesi, açıktır ki, önem taşır. Ancak, arapça nüshalardan doğrudan yararlanılması, ortaya ardı ardına zorluklar çıkarabilmektedir. Arapça baskıların çoğu «hayret verici derecede» yanlış basılmıştır.⁴² Güvenilir bir yazmayı saptamak tam bir uzmanlık işidir,⁴³ ayrıca böyle bir yazmadan sürekli olarak yararlanabilmek de bir sorundur.⁴⁴ Hem yazmanın güvenilir olup olmadığını saptamak gereklidir; hem de, daha da önemlisi, İH'un **Mukaddime**'yi hayatı boyunca gözden geçirmiş, bazı bölümlerini yeniden yazmış, eserine eklemeler yapmış, gereğinde bazı parçalar çıkartmış olduğu dikkate alınır, çeşitli yazmaları karşılaştırarak araştırmaya girişmek gerekecektir. Bu ise, önemli İH araştırmacılarının, özellikle **Mukaddime**'nin çevirmenlerinden Franz Rosenthal ve Zakir Kadiri Ugan'ın çeşitli vesilelerle belirttikleri üzere, üstesinden gelinmesi son derece güç, çoğu hâllerde imkânsız denebilecek bir iştir. Aslında, F. Rosenthal, bildiğimiz kadarıyla, on yıla yakın bir süre üzerinde durduğu çevirisinde karşılaştırma ve güvenlik sağlama gereğini yerine getiren tek bilim adamı olmuştur.⁴⁵ Z. K. Ugan da, yoğun ve sürekli bir emeği gerektiren ön hazırlıklar olmaksızın gerçekleştirilemeyecek bir görevi yükümlenerek **Mukaddime**'yi türkçeye yeniden kazandırmıştır. **Mukaddime**'nin arapça metinleri yerine —yada yanısıra— sözü geçen metinlerden yararlanılması, paradoksal bir biçimde bir imkânlar dizisine kapı açmaktadır. Bu imkânları, öncelikle, İslâm'ın —giderek evrensel— kültür mirasına titizlikle sahip çıkmış Osmanlı bilim adamları, eğitimci ve kütüphanecilerine borçluyuz. **Mukaddime**'nin en değerli yazmaları Türkiye kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu yazmalar sayesinde, **Mukaddime**'nin bir bütün hâlinde, karşılaştırma yoluyla derlenebilmesi ve tutarlık kazanması sağlanmıştır. Ancak, **Mukaddime** metninin bu güvenilirlik kazanmış bütünlüğü arapça ile değil, fakat F. Rosenthal'in çevirisiyle gerçekleşmiştir. F. Rosenthal'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki dört, Nuru Osmaniye Kütüphanesi'ndeki yedi, Topkapı, Atıf Efendi, Ragıp Paşa, Murat Molla, Millet, Üniversite (İstanbul) ve Orhan Bey Camii (Bursa) Kütüphanelerindeki birer yazmanın tümünü inceleyip seçtiği yazmalardan yararlanarak ingilizceye kazandırdığı —1958'den bu yana artık «ünlü» denmesi gereken—

(42) MU, III, s. 413.

(43) Bkz.: MR, I, ss. lxxxviii-xc.

(44) MU, III, s. 413.

(45) Bkz.: MR, I, ss. xxiii-xxiv, lxxxviii vd., cvii vd., cix vd.

çevirisi, —çevirinin niteliksel yönden başarısı bir yana— büyük bir emeği içermektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz paradoks da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bilinen yazmaların en değerlilerinden yararlanılarak ve her yazmadaki farklılıklar teker teker kaydedilerek meydana getirilen metin **MR** olmuştur. **Mukaddime**'nin herhangi bir arapça nüshadan okunması, tartışma götürmez bir yarar sağlarken, yukarıda kaydettiğimiz gerçekler açısından, yanlışlıklara kapı açabilmek olan önemli eksiklikleri de beraberinde getirebilecektir. Bu tehlikenin arap diliyle yapılacak bir incelemede kullanılacak arapça metnin **MR**'in metni ve sistematığı esas alınmak kaydıyla, giderilmesi mümkün olabilir. Ancak, özellikle arapça dışında bir dildeki incelemede, **MR**'den —ve ayrıca Pîrîzâde çevirisinden yada bu çeviri dikkate alınarak hazırlanmış olan **MU**'dan— yararlanmaksızın diğer bir metnin kullanılması ve örnekler (alıntılar) verilmesinin belli ölçülerde güvenilirlik taşımayacağına işaret edilmelidir.

F. Rosenthal, sözü edilen yazmaları gereken bilimsel ölçütlerle inceledikten sonra beş yazmayı çevirisine esas almış,⁴⁶ diğer yazmalardan da yararlanmıştı. Esas alınan yazmalar, özellikle Yeni Cami ve Atıf Efendi yazmaları, dünya kütüphanelerindeki bilinen yazmaların en önemlileridir. Atıf Efendi yazmasının İH hayattayken istinsah edildiği (804 H. - 1401/2 M.) kesinlik kazanmıştır.⁴⁷ Bu yazmada, İH'un kendi el yazısıyla, yazmayı incelediği, düzelttiği ve **Mukaddime**'nin hiçbir yazmasının bundan daha doğru olmadığına dair kaydı bulunmaktadır. Bu kaydın İH tarafından düşülmüş olmaması ihtimalinin yok denecek derecede az olduğu bilimsel incelemelerle saptanmış bulunmaktadır.⁴⁸ Bu bakımdan, sözkonusu yazma otograf sayılabilir yada en azından o değerdedir. Ünlü «Fas» yazmasının⁴⁹ aynı olan Yeni Cami yazmasının da İH tarafından okun-

-
- (46) (A) Damat İbrahim 863 (Süleymaniye)
 (B) Yeni Cami 888
 (C) Atıf Efendi 1936
 (D) Hüseyin Çelebi 793 (Bursa)
 (E) III. Ahmet 3042 (Topkapı Sarayı)
 Bkz.: **MR**, I, ss. xc-xcix.

(47) **MR**. s. xcv. **MR**'de bu yazmanın kullanılmış olmasının önemine M. Talbi de işaret etmektedir. M. Talbi, «Ibn Khaldûn», **Encyclopedia Islam** (Yeni baskı).

(48) Bkz.: **MR**, I, ss. xciii-xcvii.

(49) Bu yazmanın kaybolmuş olduğu 1963 yılında anlaşılmıştır. Bkz.: **MR**, I, s. xci vd.

duğu kaydedilmiştir.⁵⁰ F. Rosenthal, **Mukaddime**'nin Batı dillerindeki bütün çeviri ve baskılarını da dikkate almıştır.⁵¹

F. Rosenthal'ın kendi çevirisiyle ilgili yazdıkları⁵² hem özel olarak kendi çabası hem de genel olarak **Mukaddime** metni ve eserin çevrilmesiyle ilgili sorunları dile getirmektedir. Rosenthal'e göre, düşüncede modern, ancak dil ve üslûp yönünden zorlukları barındıran **Mukaddime**, çağdaş okuyucuya üç yoldan biriyle aktarılabilir. Bunlar; ikinci dil'in elverdiğince metne sadık kalarak çevirmek, modern terimler (istilah) ve üslûp kullanarak çevirmek yada çağdaş bir yazarın ikinci dilde kaleme alabileceği gibi bir biçim vererek çevirmektir. Son şıktaki yolun, okuyucuyu etkilemek ve eserin orijinalinin önemini belirtmek bakımından şimdiye kadar **Mukaddime**'den bölümler çevirmiş olanların tercih ettikleri yol olduğunu belirten Rosenthal bu tip çevirinin ister istemez sübjektif yaklaşımları (gizli yorumları) barındıracağına işaret etmektedir. De Slane'ın tercih etmiş olduğu ikinci yol ise İH'un fikirlerini modernleştirerek başkalaştırmak ve bunlara yazarın düşünmemiş olduğu yüklenimler katmak tehlikesini taşır. Metne sadık kalarak yapılacak bir çeviri ise genel okuyucuyu anlama zorluklarıyla karşı karşıya bırakabilir. Rosenthal, metne sadık kalma yoluyla modernleştirme yolunun bir sentezini yapmak niyetiyle çeviriye başlamış olduğu hâlde, giderek, her gözden geçirişte, bir öncekinden daha fazla, birinci yolu tercih etmek gereğine inanmış ve bunu gerçekleştirmeye çalışmış olduğunu belirtmektedir. Rosenthal, **Mukaddime**'nin orijinal yapısına, ifade ve üslûbuna sadık kalmanın sonuçta kendisi için kaçınılmaz olduğunu açıklamaktadır. Böylelikle, Rosenthal, her çeviride bulunması olağan karşılanacak sınırlı bir yorumu içeren çeviri tutumunu asgarîye indirmeyi amaçlamış olduğunuda belirtmektedir. Umran, asabiyyet, bedevîlik ('umrân, 'asabîyah, badawah) gibi İH'un temel kavramlarının (terimlerinin) karşılıklarını özel simgelerle (« » işareti) ayıran Rosenthal, genel olarak da kelime haznesini orijinaline bağlı kalarak çevirmiş, modernleştirmekten kaçınmıştır.

İH'un **Mukaddime**'yi klasik arapçanın kabul edilmiş normlarına bağlı kalarak yazmış olmadığı Rosenthal tarafından ifade edilmektedir. Üslûp olarak ender rastlanır yetkinlikte bir arapçayı içeren **Mukaddime**, kelime hazinesi ve özellikle özel anlamlar yüklenen

(50) MR, I, s. xciii.

(51) Bkz.: MR, I, s. c vd., s. cvii vd.

(52) MR, I, ss. cix-cxv. F. Rosenthal'ın bundan sonraki görüşleri belirttiğimiz bu bölümden yansıtılmıştır.

terimleri yönünden zaten çağdaş ve olağan bir arapça bilgisiyle kavranır olmayı aşmaktadır. **Mukaddime**'de sunulan «yeni bilim»in (**İlm ül-Umran**) özel terminolojisini kavramak zaman zaman etimolojik çalışmayı gerektirirse de, bunun arapça «okuyup yazmak» ile de, hattâ sadece dil-bilimci olmakla da üstesinden gelinecek bir sorun olmadığı açıktır.⁵³

F. Rosenthal'in üzerinde, haklı olarak, dikkatle durduğu sorunlar arasında İH'un üçlemli (üç katlı) **parallelismus membrorum**'unun uygun bir uslûp içerisinde çevirilmesi yer almaktadır. Gerçekten de, ikilemli paralellikleri aşan ve üçlemli paralellikler getiren **Mukaddime** metninin bazı bölümleri, bu karmaşık yapıyı mümkün olduğu ölçüde değerlendiren bir biçimde **MR**'e aktarılmış bulunmaktadır.

Mukaddime'nin tarihsel anlamıyla kavranması ve yorumlanmasının sonucunda çevrilmiş, hattâ **MR** örneğinde görüldüğü gibi çeşitli yazmalarının incelenip kararlaştırılarak bir anlamda ingilizcede bütünleştirilmiş olması da yeterli sayılmayabilir. Eserdeki kavram ve teorilerle ilgili kaynakların, incelemelerin belirtilmesi yeterlik ve yetkinliğe giden önemli bir adımdır. Bu bakımdan, **MR**'in bir üstünlüğü de, önceki şerh ve açıklamaları belirli ölçülerde dikkate alan, ayrıca İH'un yararlanmış olduğu bazı kaynaklar konusunda kolaylıklar sağlayan dipnotlara sahip olmasıdır. Bu arada, **Mukaddime**'deki (mülk, hazaret vb.) gibi bazı temel kavramlar üzerine **MR**'de getirilen filolojik yorumların da araştırmacılara yarar sağlayacak nitelikte olduğunu —ancak F. Rosenthal'in de İH'un teorileri hakkında belirli görüşleri olduğu unutulmaksızın, ihtiyatla— kaydetmek gerekir. Zeki Velidi Togan'ın **MR** hakkındaki «kitabi-

(53) Nitekim, arapça «bilen» bazı araştırmacıların **Mukaddime**'nin kavramlarını açıklar ve kullanırken İH'un onlara yüklediği özel anlamları kavramaktan yoksun kalmaları, dolayısıyla yaptıkları değerlendirme hataları hem spesifik konuların ve hem de **Mukaddime**'nin bütünündeki sosyal-siyasal doktrinin açıklanmasında yanlışlıklara sebep olmaktadır. Kavramlarının **Mukaddime**'nin bir bütün olan içeriğinden soyutlanmasına da varabilen bu tutum, İH üzerine yapılan çalışmalardaki kısır döngüleri açıklayan temel göstergeler arasında yer alır. Şu kadarını belirtelim ki, örneğin, «bedevîlik»in «göçebelik», «hazerîlik»in «yerleşiklik» olarak algılanması gibi yaygın bir kavrayış, —bu kavramların gerçek muhtevalarının açığa çıkarılmasını engellemekte— çoğu incelemeleri kısır döngülere tutsak kılmaktadır. Konu, başlıbaşına çok-boyutlu temel bir sorun olduğundan örneklemesine ve ayrıntıya girmeden kaydediyoruz.

yat» incelemesini, önemini dikkate alarak, geniş ölçüde aktarmakta yarar görmekteyiz.⁵⁴

«İbn Haldun'un ;ok maruf olan bu eseri (...) 1730 da Pîrîzâde tarafından türkçeye tercüme edilmiş ve 1859 da Kahire'de neşredilmişti. Eseri Avrupa'da ilk tanıtan Hammer Purgstall, kitabın münderecatını bu türkçe tercümenin el yazma nüshasından öğrenmişti. Sonra Quatrèmere ve de Slane'in tercümeleri intişar etti. Fakat bu son iki âlim Pîrîzade'nin tercümesinden lâyikiyle istifade etmedikleri için eseri Avrupa'ya eksik tanıttılar. Bu eksiklikler türkçe kitabın tercümesi üzerinde çalışmalar neticesinde anlaşıldı ve nihayet şimdi burada bahis mevzuu etmekte olduğumuz Fransız Rosenthal'in bu muazzam tercümesi yapıldı ve yayınlandı. «Muazzam» diye vasıflandırdığımız bu tercümenin yapılmasına ve kitabın yeniden neşrine sebep, Mukaddime'nin Pîrîzade tarafından istifade edilen mufassal nüshalarının Türkiye kütüphanelerinde mahfuz bulunduğu anlaşılmış olması olmuştur. Bunlardan dördü İbn Haldun zamanında yazılmış, birisi de onun kendi el yazılarını ihtiva etmektedir ki, otograf sayılabilir.

İbn Haldun bu eserini bir kaç defa işlemiştir. Eserin Bulak tabı onun Tunus'ta yazılmış ilk şekli idi. Quatrèmere'nin istifade ettiği nüsha onun biraz sonra Mısır'da iken yazdığı redaksiyonu idi. İstanbul ve Bursa kütüphanelerindeki yazmalar ise eserin en son redaksiyonlarından ibarettir. F. Rosenthal bu nüshalardan kâmilten istifade etmiş. Bir de İbn Haldun'un Suriye seyahatnamesini ve Kitap al-Muhassal nam eserini görmüş, bu sayede Mukaddime'deki bazı muğlak noktaların doğru izahını yapabilmıştır. Fakat M. Tancí'nin yayınladığı Şifa ül-mesâ'il'ini maalesef görmemiştir.

Tercümesinin başında 115 sayfa tutan önsözünde Rosenthal İbn Haldun'un hayatı ve fikirlerine dair en son sözleri söylemiştir. Yalnız onun İbn Haldun fikirlerini Endülüs'de iken son şeklini vermiş olduğuna dair kanaatleri zannımca doğru değildir. İbn Haldun tam varlığı ile Şimali Afrika'da ve Mısır'da geçirdiği hayatın sonunda ortaya çıkmıştır.. İbn Haldun içtimaiat sahasında kendisinin vazettiği kaideleri arapçanın mamûl kelimelerini başka manâlarda kullanmak yoluyla ifade etmiştir. Bu yolla bir İbn Haldun ideom-

(54) . Z. V. Togan, «İbn Khaldûn, The Muqaddimah», (Kitabiyat), İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., Cilt III. Cüz 3-4. 1959. ss. 249-251.

G. Levi Della Vida'nın MR kritiği için bkz.: Oriente Moderno (Roma), xxxviii (1958), ss. 1005-7.

ları vücûda gelmiştir. Rosenthal bunları izah etmek ve onların Avrupa felsefesi ve içtimaî ıstılahları ile ifade etmek hususunda büyük muvaffakiyetler elde etmiştir. Fakat bu ideom'ların tam izahı fikrince yine gelecek çalışmalara kalmıştır. 'Asabiye' kelimesi bu cümledendir.

Rosenthal Mukaddime nüshasında İbn Haldun tarafından yapılan tashih ve ilâvelerden kemali dikkatle istifade etmiştir. Esere bir harita ve resimler ilâve etmiştir. Zamanımızda Rosenthal'in bu tercümesi, Prof. Boyle'nin Guveyni Cihanguşa tercümesi, Prof. Duda'nın İbn-Bibi Selçuknâmesi tercümesi, Prof. Minorski'nin Hudud el-Âlem tercümesi ve İ. Kraçkovski'nin Kur'an tercümesi Garp ilim âleminde Şark dillerinden tercüme işinin gelişmesindeki en son ve mükemmel safhalarını arz etmektedir.»

Tekrar etmek pahasına da olsa kaydetmekte yarar görülebilir: **MR**, ingilizceye yapılan bir «çeviri» olmayı aşmış, ingiliz dili aracılığıyla **Mukaddime**'nin yaygın, güvenilir, yazmalar arası farklılıkları ve İH'un en son redaksiyonlarını içeren bir örnek metin olmuştur.⁵⁵ **MR**'ın ilk olarak yayınlandığı 1958'den bu yana **Mukaddime** incelemeleri için önde gelen bir metin olarak kabul görmesi fikrimizi doğrular niteliktedir. **MR** temel referans metni olarak kullanılırken bazı araştırmacılar bu tercihlerinin sebepleri üzerinde de durmaktadırlar.⁵⁶

Adap dili uzmanlarından Zâkir Kadiri Ugan'ın **Mukaddime** çevirisi ilk olarak 1954-1957 yıllarında yayınlanmıştır.⁵⁷ **MU**'nın ikinci baskısı ise 1968-1970 yıllarında gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Ugan'ın emeği, **Mukaddime**'nin dikkate değer metinlerinden meydana getirmiştir. Osmanlı bilim ve kültür hayatında zaman zaman oto-sansür, bazı hâllerde de egemenlerce yapılan normatif plandaki sansürlerle **Mu-**

(55) F. Rosenthal de, çeşitli önemli terimleri çevirirken, aslında biraz da çevirinin tabiatında bulunan belirli tercihler ve dolayısıyla «gizli» yorum yapmıştır. Bu bakımdan, İH'un düşüncesini kavramlaştırmak için geliştirdiği ve özel yüklenimler verdiği terimlerin **MR**'daki karşılıklarının nitelikleri ve eserin bütünü içindeki işlevleri hakkındaki yargılarımızı saklı tutmak isteriz.

(56) Çoğu batılı bilim adamlarının bu yöndeki çalışmaları bir yana bırakılarak daha anlamlı bir örnek vermek gerekirse, ana dili arapça olan Muhammed Mahmoud Rabî'nin 1967'deki incelemesinde (*The Political Theory of Ibn Khaldûn*) kullandığı metnin **MR** olması, açıklamaya çalıştığımız hususları doğrular niteliktedir.

(57) 1. ve 2. ciltler; 1954 3 cilt: 1957. Millî Eğitim Bakanlığı yay., Dünya Edebiyatından Tercümeler, Şark İslâm Klasikleri: 25.

(58) 1. cilt: 1968, 2. ve 3. ciltler: 1970. (M.E.B. yay.).

kaddime'nin yaygınlaşmamasının ve okunmamasının sağlanmasına çalışılmış olmakla birlikte, çoğu vakit de —mahiyetinin kavranması açısından yüzeyde de kalırsa— esere sahip çıkıldığı bilinir. Bu hâlde, belli ölçülerde, bir kültür birikimine önyak olmuştur. Pîrîzâde çevirisi sözkonusu kültür birikiminin dönemeçlerindedir. Ugan'ın Pîrîzâde çevirisini inceleme imkânını bulmuş olmasını **MU**'nın değerini artıran bir unsur olarak saymak gerekir.⁵⁹ Ugan, çevirisini **Mukaddime**'nin çeşitli baskıları ve İstanbul'daki yazmaların bir bölümüne dayandırmıştır.⁶⁰ Ugan'ın çevirisine en geç 1949 yılında başlamış olduğu⁶¹ ve emeğini 1954'e kadar sürdürerek eserini tamamladığı anlaşılmaktadır.

Mukaddime'nin türkçesinin, orijinal dilinden sonra, sadece teknik anlamda yeterlik yönüyle değil, fakat İH'un fikirlerinin «ruhu»nun kavranması bakımından da bir çeşit «maya» olması beklenirdi. İslâm kültürünün sağladığı temel, İH'un düşüncesinin türkçeye yansımaya imkân sağlayabilir, hattâ İH'un terimlerinin kavranması bakımından büyük bir iletişim alanı kurabilirdi. **MU** bu beklentiyi boşa çıkarmamıştır.⁶²

(59) Z. F. Fındıkoğlu, **MU** hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «İbni Haldun Mukaddimesinin (...) bu tercümesi, vakit vakit bizde devam eden İbni Haldunculuğun yeni ve feyizli bir belirtisidir. Mütercim sadece bir çevirici değil, aynı zamanda mütefekkirin sistemini sosyoloji tarihi, sosyolojik metotlar sahası içine yerleştirmesini, kıymetlendirmesini, gereken yerleri şerhetmesini bilen bir fikir adamıdır.» (İçtimaiyat, 2. cilt: Metodoloji Nazariyeleri, 1961, s. 127.)

(60) Bkz.: **MU**, III, ss. 413-15.

(61) Bkz.: **MU**, I, s. xxiii.

(62) Ugan'ın yararlanamadığı yazmaların bulunuşu **MU**'nın bir eksikliğidir. Bir de, **MU**, başımı ve özellikle fasıl başlıklarının ve paragrafların düzenlenmesi bakımından —Ugan'a yükümlenemeyecek— birçok yanlışlıkları barındırmaktadır.